

SAMSØ ARRESTER OG ARREST- FORVARERE.

Af Bent Rasmussen.

Indledning.

I ældre Tider hørte Samsø, hvad den gejstlige Jurisdiktion angik, under Biskoppen af Aarhus (Knytlinga Saga Pag. 62) og i verdslige Sager under Aabo Syssel — et af de ni Sysler, som Nørrejylland i gamle Dage bestod af. »Naar Samsø i verdslige Sager er kommet under Kalundborg Amt, som det nu er — skriver Professor Werlauff i sin Samsø Beskrivelse af 1808 —, har jeg intet Steds fundet, men rimeligvis er det sket efter fjortende Aarhundredes Begyndelse, da Samsø saa ofte var samlet under een Forlehning med Kalundborg. At det allerede 1424 hørte under Kalundborg, slutter jeg deraf, at et Tingsvidne af dette Aar nævner Fogden paa Kalundborg som nærværende paa Samsø's Landsting («Danske Magazin III, Side 181).«

Samsø havde i denne Periode et eget Landsting, hvor Øens Foged præsiderede.

I Danske Magazin III, S. 181—183, nævnes blandt de første Tingsvidner:

1. Nis Nielsen, Foged, og i 1445 var
2. Jes Nielsen, Landfoged paa Samsø.
Derefter nævnes Gaardejer i Maarup
3. Rasmus Rasmussen som Herredsfoged 1657—61.
Derefter kommer
4. Ridefogeden Thomas Friis som Birkeskriver og Foged 1668—74.
5. Birkefoged Chr. Merchell, 1683—1726, har endnu Efterkommere paa Øen.

6. Birkefoged Hans Thomæsen, 1726—41.
7. Birkefoged Anders Dørup, 1741—54, endnu Slægt paa Øen.
8. Birkefoged Thor Rud, 1754—55.
9. Birkefoged Hans Chr. Lips, 1756—77.
10. Birkedommerne Jens Andersen Astrup, 1777—95, har udbredt Slægt paa Øen;
11. Lars Petersen, 1795—1817;
12. Søren Bay, 1817—48, Slægten lever paa Øen;
13. Peter Jessen Broder Feddersen, 1849—56;
14. Eberlin, 1856—66;
15. Schubarth, 1866—78;
16. Olrik, 1878—82;
17. Kampmann, 1882—87;
18. Rothe, 1887—95;
19. Poul Svejstrup, 1895—1901;
20. Glud, 1901—1903;
21. Brendstrup, 1903—1912;
22. Bührsch, 1912—1. Oktbr. 1919,

som var Øens sidste Birkedommer; thi med den nye Retsreform nedlagdes Dommerembedet paa Samsø og lagdes ind under Dommeren i Kalundborg. Her er nu et Dommerkantor med en Fuldmægtig og et Politikantor med en Kontorbestyrer.

En anden Gang kan der maaske blive Lejlighed til at komme ind paa den Del af Samsøs Retshistorie, der omfatter Fogederne og Dommerne, men i denne Afhandling holder vi os til Arrestforvarerne. Oplysningerne om Arresterne er indsamlet forskellige Steder, bl. a. i Fr. Poulsens Bog: Samsø, i gamle Forhørsprotokoller, Avisartikler (Berl. Tid., Aarhus Stiftstidende, Samsø Folkeblad, Skifteprotokoller m. v.).

Arrester og Arrestforvarere paa Samsø.

I gammel Tid blev mange Forseelser afgjort af By-mændene ved Gadestævnet. I Kong Christian den Fjerdes

Tid, da Heksebaalene lyste over Landet, har de rimeligvis ogsaa gjort lyst paa Samsø for »Hekse«, men desværre er Tingbøgerne fra den Tid brændt, saa man har ingen autentiske Beretninger herom.

Samsøs Rettersted var paa »Tyvhøj« mellem Tranebjerg og Onsbjerg — den nuværende »Kongehøj«, hvilket sidste Navn den fik i 1866, da Samsingerne satte en Mindesten paa den med et Bronzerelief af Frederik VII.

I 1704 vidnes af en Mand i Selsinggaard: »Gud være æret! Ingen af mine Forfædre er enten for Trolddom eller andre udædiske Gerninger paa Tyvhøj blevet brændt eller paa anden Maade henrettet som en Del andres.« Det er utvivlsomt, at dette Vidnesbyrd sigter til, at Kvinder er blevet brændt som Hekse her.

Det var i hine Dage her paa Øen almindelig Skik at skille sig af med de værste Forbrydere ved at forvise dem fra Øen efter Herskabets (Grevens 3: hans Forvalters) Ordre med Paabud om aldrig mere at vende tilbage. Det hændte dog ofte, at den dømte nægtede at efterkomme Dommen og i Stedet for led Straffen, thi som Øboere hængte de med Kærlighed ved deres Ø.

Straffen skulde, naar det gjaldt grove Forbrydelser, tildeles Synderen af Mestermannen fra Aarhus, der jævnlig kom til Samsø i Embeds Medfør. I Hubertz Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus III, S. 21, fortæller »Mestermannen« Hans Herman Høcker, der fik Bevilling som Stiftets Skarpretter 1705, i sin Ansøgning om Stillingen til Stiftamtmanden, hvorledes han tidligere har hjulpet sin Fader, som var Stiftets Skarpretter i 34 Aar. »Ingen har nogen Tid klaget paa min Duelighed«, og han anfører en Masse Eksempler paa alle dem, han har henrettet, stejlet, brændt, hængt, pisket og strøget til Kagen. Deriblandt nævner han ogsaa en Kvinde fra Samsø, »der havde myrdet sit eget Barn«.

De første Tings, som de gamle Samsø Tingbøger og Politiprotokoller fortæller om, laa paa

»Brede Blok«,

mellem Brundby og Pillemark. Det blev i Svenskekrigen (1657—60) haardt medtaget. Det fik derfor i 1661 en højst nødvendig Istandsættelse. Det var kun et lille og meget beskedent Hus, hvori fandtes en lille Tingstue med et yderst spartansk Udstyr, som væsentlig bestod af et Par Borde af Fyrretræ med to Stole, en til Dommer og en til Skriver, samt en Træbæk.

Der var endnu 1661 ikke noget Arrestlokale i Bygningen, idet saadant først blev indrettet langt senere. Det var nemlig gammel Skik paa Samsø, at man lagde Fangerne i Jern og saa bevogtede dem i deres egen Bopæl. Bevogtningen besørgeades af en »Slutter« (han skulde slutte dem i Fangelænken). En af disse Sluttere, Jørgen Lauridsen Fynbo, kom i 1703 selv i Forlegenhed, idet han mistænktes for at være Gerningsmand til en stor Ildebrand i Permelille bemeldte Aar. Bymændene i Permelille fordrede ham tiltalt og bevogtet af Sognets Folk efter Tur og Omgang; »thi det er jo enhver bekendt, at paa Herskabets Gaarde findes der ingen Logementer til at gemme saadanne Folk i, og tilmed har det stedse været brugeligt her paa Øen, at Almuen skiftevis har holdt Vagt over, hvem der blev arresteret«. Det vil altsaa sige, at dens Beboere har hjulpet Slutteren med at holde Vagt over Synderne.

Der førtes nu en Mængde Tingsvidner imod Jørgen Fynbo. Disse siger bl. a.: »han skøtter ej om, hvad han siger, kommer sjældent i Guds Hus og har for Aar siden staaet aabenbar Skrifte i Koldby Kirke for Løgn og Paa-skæmmelse. Foruden dette er han Slutter her paa Landet til at sætte Fanger i og af Jern, hvormed han temmelig Fortræd ofte lader se og ej passer paa, som han burde.« Slutteren svarer hertil, at han »mener ikke noget ondt med sin Talen og Skælden, saasom det er sket i Drukken-skab!«

Birkedommeren spurgte ham nu, om han godvillig vilde rejse af Landet, førend Dommen falder, men Jørgen Fynbo svarede, »at han vil give os alle en god Dag og saa betænke sig til i Dag otte Dage«. Næste Tingdag blev han dømt til at »stille Borgen for sine Trusler, og hvis ikke, da paagribes og sættes i Jern samt betale Sagens Omkostninger.« — Hans Dage som Slutter var dermed talte.

Først et kvart Aarhundrede efter blev man saa ked af den gamle Skik med Bevogtning i Forbryderens eget Hus, at man fik Arresthus. En Sag, som vel ogsaa har bidraget hertil, var følgende: Birkeskriveren Niels Bang i Maarup vidner 1710 om Nordbyernes indbyrdes Kiv og Strid: »at han vil ikke røre ved den gemene Mands usømmelige Forhold mod hverandre; thi derom bærer baade Pæl og Gabestok Vidnesbyrd nok, idet de længe før hans Tid er sat paa Nordby Gade til en Trusel for deres Vanartighed«.

Stort anderledes har det næppe været paa Sydlandet. Da Tinghuset paa »Brede Blok« igen var blevet brøstfældigt og daarligt, blev der i 1726 bygget et nyt paa samme Sted, og heri blev der nu indrettet et Lokale til Arrestanternes Ophold. Dette nyopførte Hus bestod af 4 Fag med Tækning, Loft over de 3 Fag, Skorsten, 2 Døre, den ene med Laas og Nøgle, og 2 Vinduer med Skodder. Det overdroges i Fæste til Husmand Lars Jensen af Permelille, der skulde bebo det, holde Tingstuen ren og ryddelig — strø rent Sand paa Gulvet — hver Tingdag for de tingsøgende samt passe Arrestanterne, saa han blev Øens første Arrestforvarer. En af de første, der i 1726 sad i det nye Arrestlokale, var en Pige fra Nordby. Hun havde »lagt Haand« paa sin gamle Mor med Nævehug og Slag samt udskældt hende for »en gammel rødøjjet Tæve« og bedt »Djævelen regere den gamle Mær« m. m. Hun dømtes efter Christian den 5.s »Danske Lov« »andre deslige ugu-

delige Børn til Eksempel og Afsky til at miste sin Arv og indsættes i Spindehuset (Kvindefængselet) i København til Arbejde for Livstid samt betale for sin Underholdning i Samsøs Arrest og for sin Bortkørsel til Spindehuset 4 Rdlr.

Mikkelsdag 1738 om Eftermiddagen brændte Tønnes Andersens Gaard i Stauns (nuv. Jens Søren Jensens). Ilden var paasat af Tjenestepige Abelone Suder fra Nordby. Hun var et stakkels Skumpelskud, der havde været ude at tjene fra ganske lille, og hun havde døjet meget ondt blandt fremmede, dog allermest hos sin sidste Madmoder, Tønnes Andersens Kone, som behandlede hende saa hundsk, at Pigen af Hævnløst stak Ild paa Gaarden.

Ifølge hendes senere Vidneforklaring stod Abelone paa Bakken Syd for Gaarden og saa paa, at den brændte. Da Gaarden var nedbrændt, gik hun ad Onsbjerg til og var omtrent naaet til Bisgaard, da en Karl fra Stauns satte efter hende til Hest med en Slagvol i Haanden; men hun slap fra ham i »Egelund« (»Gammel-Skov«), hvor hun gemte sig mellem Træerne, saa han i Skumringen ikke kunde finde hende. Hun blev i Skoven Natten over og vandrede saa videre Syd paa, indtil hun i Brundbys Kaal-haver Vesten Byen blev fanget og ført i Arresten paa »Brede Blok«.

Ved Forhøret tilstod hun straks, at det var hende, der havde stukket Ild paa Tønnes Andersens Gaard. Som Grund angav hun, at hendes Madmoder mange Gange havde slaaet hende »blaa og blodig«.

Rettens Folk fik snart Lejlighed til at konstatere, at Madmoderen var et ondt og arrigt Kvindemenneske; thi da de nogle Dage senere var i Stauns med Pigen, for at hun kunde se Brandtomten og paapege, hvor hun havde stukket Ild, kom Konen farende med en Kniv i Haanden og raabte og skreg, at den vilde hun jage i Pigens Liv. Da Rettens Folk forhindrede hende i dette Forehavende, raabte hun til dem: »Saa grav da en Pæl i Jorden og bind

hende dertil og stik Ild i hende og brænd hende op paa Stedet.«

Alle gav Abelone det Skudsmaal, at hun er enfoldig og saa vankundig, at hun ej en Gang kan læse Prent; men ingen ved noget ondt om hende. — Hendes Defensor, Hans Merchell af Onsbjerg, anbefalede hende ogsaa til en »modereret Straf«; thi hun har døjet ondt nok med Hug og Slag!«

31. Januar 1739 fremstilles Abelone Suder løs og ledig i Retten. Efter at hun med lydelig Røst i Retten har gentaget sin Bekendelse, og hendes Defensor havde haft Ordet for sidste Gang, dømte Birkedommer Hans Thomæsen og 8 Meddomsmænd, at »Abelone Suder bør for saadan hendes begangne grove Misgerning med den forøvede Mordbrand lide efter Hans Majestæts allernaadigste Danske Lovs 6. Bog, 19. Cap., 1. Artikel, at miste sit Hoved med en Økse og Kroppen at lægges paa Stejle;« Det blev altsaa ikke nogen »modereret« Straf. Sagen skulde til Højesteret, og denne henviste 30. April Sagen til nøjere Undersøgelse og Oplysning. Atter maatte der Forhør paa Samsø, men Resultatet blev det samme, at Pigen skulde bøde med Livet.

Kongen ændrede ved Benaadning Dommen til livsvarigt Arbejde i Spindehuset i København, og her endte Abelone saa sine Dage. Ved Afrejsen til Spindehuset i 1740 vides der om hende, at hun aldeles intet ejer, da de faa Klæder hun havde, gik tabt ved Branden. »Hun er et usselt og saa godt som nøgent Fruentimmer og ejer intet uden de ringe Pjalter, hun sidder arresteret udi, og ifald ej medlidende Christne her paa Øen havde givet hende noget at skjule sig i, maatte hun i denne sin Arrest og haarde Vinter ganske omkommet«. Samsø Arrestlokale var aabenbart ikke noget hyggeligt Opholdssted at tilbringe to kolde Vintre i.

Den sidste Arrestant i det gamle Ting- og Arresthus paa Brede Blok var Student Michel Haagen. Ved Juletid

1740 begyndte Retssagen imod ham, men den blev aldrig opklaret paa Grund af hans Flugt fra Arresten.

Den nævnte Student, Michel Haagen, var Medhjælper for Sogndegnen i Tranebjerg Sogn, den svagelige Christen Bay.

Haagen var formedelst Slagsmaal blevet udstødt af »Tranebjerg Degnestol«, og siden da maatte han gaa omkring fra Hus til Hus og søge sit Ophold og Føde hos Godtfolk i Tranebjerg Sogn. »Ingen havde nogensinde i hans Betjening af Guds Hus fornummet nogle usædvanlige og forargelige Gramaser, Gebærder, Fagter og Lader, som stred imod den udvortes Ærbarhed eller kan være Menigheden til Forargelse.«

Sagen er meget omstændelig og indviklet, men Hovedpunktet er nok, at Præsten i Tranebjerg, Hr. Nikolaj Hass, havde fattet Nag til Haagen og til Gengæld fortræddiget ham med Klager baade til Provst og Biskop, med hvilke der veksledes mange Breve og Indlæg, som fylder mange Sider i Tingbogen.

Michell Haagen udsender en lang Epistel til Tranebjerg Menighed, mine »højtærede tilforladne, kære og gode Venner«, til hvem han anbefaler sig og sin Sag og slutter med følgende Vers:

»Her bruges mod mig Vold, her bruges Ræverænker,
det er alt Fjendens Drift, som han mod mig optænker.
Kan Løvens Hud og Magt ej til hans Forsæt naa,
saa har han Ræveskind beredt at sætte paa!
Jeg gjorde ingen Ondt; jeg findes skal uskyldig
imod min Næst', jeg men', dog agtes det ugyldigt.
Jeg gjorde Ret og Skel; jeg fik Utak igen.
Jeg uden Aarsag har saa mangan stor Uven.«

Fjenden er Præsten, Nikolaj Hass, som vedblev at forfølge Nikolaj Haagen, skønt han ved hver Lejlighed fortæller, at »Voris allernaadigst Konge, Christian VI, finder stor Mishag udi, at Folk og allermest Gejstlige fører Proces og Rettergang mod hinanden«.

I Juli 1741 bliver Haagen endvidere beskyldt for at have stjaalet 69 Alen Lærred, der laa paa Bleg i Præstens Toft, hvorfor han maatte vandre i Arrest.

Han svor paa ,at det Lærred, der fandtes i hans Tvær-sæk, »da kendes jeg ikke ved det og ved ejheller, hvorledes det er kommet der, uden Hr. Hass har ved andre ladet det lægge i for at beskæmme mig, som ligger i Procces med ham op til begge Øren«. Ved hvert Forhør nægter han sig skyldig i Tyveriet, og saaledes gaar nogle Dage, hvor han til Stadighed bevogtes af 4 Mand.

Da et nyt Vagthold den 19. Juli om Aftenen kom til Tinghuset for at afløse, talte Haagen lidt med det i Tingstuen og sagde tilsidst, om de ikke vilde spise deres Nadder, hvortil de svarede, at de vilde vente lidt. »Da vil jeg gaa ud og spise min«, sagde han, hvorpaa han laante en Kniv hos Arerstforvarerens Kone og gik ind i det iille Kammer, hvor han plejede at spise sin Mad. Paa dette Kammer var der kun een Udgang, og Vagtholdet stod nu og talte mellem denne Dør og Udgangsdøren. Endelig syntes de, at Haagen blev noget længe derinde, hvorfor de gik til Døren, som de fandt lukket, saa de ikke kunde komme derind. De gik saa udenfor, men baade Væg og Vindue var hele. Paa Loftet fandt de derimod to Fjælle skudt til Side i Kammeret, og derigennem kravlede de ned og lukkede Døren op, som indvendig var lukket med et Søm i Klinkefaldet. Derpaa undersøgte de nøje hele Tinghuset, men fandt hverken Haagen eller det Jern, han var bundet med paa Haand og Fod, hvilket var tungt og lukket med stærke Lukkelse. Ude paa Marken kunde de hverken øjne Folk eller Fæ, og da det var Nat, kunde det ikke nytte at lede mere; men de gjorde Alarm i Tranebjerg og Brundby samt hos Forvalteren paa Brattingsborg.

Næste Dag lod da Godsforvalter Thor Rud ved Trommeslag i alle Byer bekendtgøre, at Michel Haagen

var undvegen, saa ingen maatte fordriste sig til at huse ham eller noget Fartøj føre ham bort fra Øen!

Da der var gaaet 3 Maaneder, lod Birkedommer Anders Dørup udgaa Tingsvidner om Haagens Flugt, da det ikke siden var lykkedes at faa ham opspurgt eller anholdt. Dette Tingsvidne blev læst paa Sjællandsfars Landsting den 25. Oktbr. 1741.

Nikolaj Hass i Tranebjerg var dog ikke derfor faldet til Ro. Han indstævnedes nu Haagen for Konsistorial-Retten i Aarhus, men Biskop Hygom afviste Sagen, hvorefter der igen toges fat paa Samsø.

Birkedommer A. Dørup og 8 Meddomsmænd dømte Michel Haagen, »om han nogentid kan antræffes«, til forskellige Bøder samt til Kagstrygning og have Tyvemærket paa sin Pande og indsættes i nærmeste Fæstning for der at arbejde i Jern paa Livstid«. Denne Dom blev afsagt 17. Novbr. 1742, men der hørtes aldrig mere om Haagen. Han var og blev borte.

14 Dage efter hans Flugt, den 2. Aug. 1741, brændte Tinghuset. Arrestforvarer Lars Jensen og hans Hustru var ude paa Marken, da Ilden opstod, og de kunde ingen Oplysning give om dens Aarsag.

Øens første Ting- og Arresthus laa ifl. »Nye og tilforladelige accurate geografiske charte over Øen Samsø af Aar 1755« mellem nuv. Bertel Eriksens og Alfast Jensens Ejendomme, Højvang — og paa samme Side Vejen Brundby—Pillemark som de to nævnte Ejendomme, altsaa i den nordøstlige Vinkel, der dannes her mellem Vejen fra Tranebjerg og Vejen til Brundby.

Kort Tid efter indrettes Arrestkælder paa Brattingsborg, medens Tingstedet flyttedes til Brundby, hvor det blev holdt i en Gaard. Arrestkældereren var vistnok beliggende i det saakaldte »Røde Hus« paa Gaarden, siden dette Navn blev overført til det nye Arresthus, der senere opførtes i Brundby.

(Fortsættes i næste Aarboeg.)